

едиција

а
на
гр
е
м

уредник
Ален Бешић

Copyright © Тања Крагујевић, 2023.

Copyright © за ово издање Културни центар Новог Сада, 2023.

Сва права задржана. Ниједан део ове књиге не може се користити нити репродуковати у било ком облику без писмене сагласности издавача.

ТАЊА
КРАГУЈЕВИЋ

Дрво за
птицу

*Ходаш ђустѡињом. И чујеш ђевање ђѡица. Пошѡо ђѡица ѡо
не може, мораш најравѡѡи дрво за њу. То је ђоезија.*

Кики Димула (6. јуни 1931 – 22. фебруар 2020)

*Из нашеѡ живоѡѡа нестѡало је осећање ѡајне (...). Стѡвар сада
стѡѡи овако, као да смо у шуми која је изѡубила ђустѡо, ѡамнозелено
лишће. Јер некада су у њему ђѡице и ђоезија налазиле уѡочишѡе.*

Адам Загајевски

Стеван Раичковић

НА МАЛОМ ТРГУ

На малом тргу – никог, чак ни трга.
Ни сенку чак да баци синагога.
Рупа место цркве: ни порте, ни бога,
Нема куће у ветру, зида, лупе врга.

Где је велики дан и ми сред њега мали,
Огроман торањ и сат који нас прати
Док бежимо на Тису коју злати
Иловача са сунцем где су вали?

Куд склизну тај свет? Као да оде Тисом
Одроњен, ногом, комад иловаче.
Гледамо за њим док вода га растаче.

Где – стоји још све то ал с танким обрисом:
Ту је и порта и врх и синагога.
И неки чудни осмех место бога.

(Камена усџаванка, Београд: Мала библиотека СКЗ, 1989)

ЗЛАТНА ГРЕДА ИЛИ УВОД У ПОЕЗИЈУ

*Следе и шренуци у којима се сва простиранства насељавају
праговима које смо походили, пределима кроз које смо пролазили
и водама крај којих смо стајали. У нашој глави је већ чини се јед-
на мала, интимна мапа, какве нема на глобусу. Њих има онолико
колико има и људи, а све су различите и неодоударне, нема истих,
чак ни сличних...*

Мале карте, 2007.

Имагинарне мапе

Када је на свечаности, готово на самој обали Тисе, на дан песниковог рођења, 5. јула 2015, откривен споменик Стевану Раичковићу, моје узбуђење због складне бисте, вајара Александра Зарина, било је појачано и тиме што се тада, крај споменика великом Сенћанину Стевану Сремцу, нашао и један песник – лиричар – необични Сенћанин, који није рођен у Сенти.

Опчињавао је, у скулптуралној равнотежи мира и снаге, и песников поглед усмерен ка Тиси. Уз то, чињеница да смо све време, на малом, зеленом скверу, стајали између два тако значајна места у његовом животу. Са једне стране, у улици која данас носи име Стевана Сремца, непосредно уз српску православну цркву, налазила се школа коју је похађао Стеван Раичковић. Иако су заљубљеници у Сенту – пре свега агилни хроничар њене културе Петар Терзић – имали замисао да ту буде својеврсни Дом српских писаца, са неколико легата великана, који би били смештени у некадашње три велике учиниоце, до тога није дошло. Па ни замисао да се на ту малену кућу, трошну и оронулу, али срећом још увек сачувану, а заувек смештену у сећања многих генерација Сенћана (права је знаменитост, изграђена 1881), постави спомен плоча Стевану Раичковићу – није остварена. Сећам се да сам да сам за тај запис већ била срочила ових неколико редака о песнику „Сенћанину“:

„У овој згради основну школу је учио велики српски песник Стеван Раичковић, 5. јули 1928 – 6. мај 2007. Ту је препознао своје песничко биће, а потом

прославио Мали трг, улицу Златне греде, и Тису, уметност сонета и српску лирику. Заувек захвални, његови Сенћани.”

Удружење чланова и пријатеља Матице српске у Сенти предузело је и друге кораке да се будућа „Стеванова соба” испуни што аутентичнијим материјалима. Као Сенћанка у Београду, имала сам задатак да са сином Стевана Раичковића, Милошем, прикупим из песникове заоставштине одабране рукописе, књиге, породичне фотографије, и да их, уз песникову писаћу машину, као посебно важан, „саучеснички” предмет у песниковом стварању, проследим председнику Друштва, Петру Терзићу, у Сенту. То је учињено уз веома добру вољу и сагласност Раичковићевог сина. Материјал је из мог земунског дома отпремљен у Сенту, 5. новембра 2008. Но, ни уз много разговора и труда предлагача, ова идеја није реализована, а драгоцени пакети, сведочанства о раду и стварању овог незаборављеног песника, враћени су, неку годину доцније, његовом сину.

Пред спомеником Раичковићу, тог јулског дана, била сам утолико више испуњена поносом. А колико је тек говорио и сам његов положај, нама, Сенћанима! Непрекидно ми је, током свечаности, кроз мисли пролазило – да се ту, са леве стране тек постављене бисте, паралелно са улицом Јована Ђорђевића, тек неколико стотина метара даље, налази и улица Златне греде.

Ето читавог једног малог троугла учртаног између година одрастања и школовања Стевана Раичковића у Сенти. Оне се, заправо, могу свести под једно име, један појам – *Злајина іреда* – како је песник насловио своју, данас незаобилазну и значајну, чаровиту књигу о свом одрастању, коју је у златним корицама Мале библиотеке објавила Српска књижевна задруга, 1993. На уводном месту књиге (*Motto*), песник открива да је *Злајина іреда* била „истинито име једне улице око које се (закључно са 1939. годином) одвијао онај последњи заштићени период” његовог живота. Јер, како и у другим књигама и записима са аутобиографском нотом бележи Раичковић, након тог периода (од 1935. до 1939), започео је онај други, „избеглички живот” његове породице: „од Суботице, до Подгорице... од Великог Градишта до Београда... од Крушевца до Смедерева...”, али, уз увек сачувано сећање на Сенту: „варош из које потичу моје најраније и најнезаборавније успомене из детињства.” (*Један мојући животи*, Бигз, 1996)

По повратку у Београд, тог јула 2015, вратила сам се и прелиставању књиге *Злајина іреда*. Покушавала сам, вођена изузетном сугестивношћу детаља које је песник уносио у своје вербалне пејзаже, да их препознам и идентификујем

у својој меморији и свом сентименту, везаним за град у ком сам и сама, деценију након Раичковића, проводила детињство.

Уз добру вољу колега, историчара и хроничара града, Сенћана, настојала сам да разоткријем сваку улицу и кућу, сваки поменути угао, насип, цркву – и најмањи делић Сенте – да зађем у ондашње време и допуним, само за себе, оно што су Раичковићеве слике наговештавале, и остављале као видљив, заводљив траг – онакав какав је заживео у свести дечака, и каквим га је писац, из рукописа своје фасцикле, настојао уобличити као сведочанство о најзначајнијем периоду свог одрастања, али и најинтимније, стога и лирско штиво, са много назнака из реалног окружења и живота града.

Идући тим путем, помало занесено, могла сам дописати, објаснити себи и неком будућем читаоцу читаву карту кретања Раичковићеве породице, почев од првих корака, које је начинио – приспев са породицом са железничке станице: „уморан, са трнцима у одрвенелим ногама и са неколико звезда у глави” – до хотела у којем је провео прву ноћ у вароши, све до прецизно зацртаног плана који је припремио отац, као скицу на „коцкастој хартији”, како би породицу следећег јутра повео пут Колоније, у којој ће започети живот породице у Сенти. А потом, и даље, пут одгонетања тачних места где су Раичковићи становали, или школа у којима су радили Стеванови родитељи, или оних које је сам песник похађао.

У различитим поглављима *Злајне њреде*, Раичковић ће, као назнаке за даљу причу, поменути име неке од тих школа, или друга места која чине временито и трајно обележје овог града: Градску кућу, порту цркве, гимназију, Еуженово острво, Вујића кућу – не бавећи се детаљним тумачењима. Помиње их и у другим својим књигама, сећајући се Сенте (*Мале њрозе*, СКЗ, 2007; *Стеван Раичковић*, Колекција *Јеган њрема јеган*. Приредио Мирослав Максимовић. Службени гласник, Београд, 2012, поглавље „Сента”).

Но задржавања на тим топонимима нема. Очекивати да ће ови отворити своју причу било би погрешно, а – у основној шифри читања Раичковићевих успомена – на неки начин и непотребно и рашчаравајуће, јер кључну одредницу својих записа даје сам писац, напомињући значај и значење ове улице у свом детињству и одрастању, па и неком посебно важном унутарњем самопрепознавању: „У њој сам дочекивао и летње сумраке... у оно доба када се први пут отпочиње *зајонейније да мисли*” (монографија *Стеван Раичковић*; курзив ТК).

Већ и прве странице и први редови *Злајне њреде* отварају су сасвим другачији поглед на његов, после више година, поново призвани делић света – онај,

заправо, који без њега самог и његових унутрашњих визура и доживљаја не би постојао. То је штиво исписано, заправо, ван историјских или културолошких упута о „читању” града, без звучних података и хронике ове необичне панонске насеобине, *џаланке*, „паланчице, облика четвороугла, на земљишту равном, зеленилом обраслом, а поред реке Тисе”, која је описана и у путним белешкама Евлије Челебије (1667), а која је – како сажето сликају и Раичковиће успомене – у својим периферијским улицама што се граниче са бачким њивама и кукурузним пољима – готово *село*; али у својим примицањима невидљивом центру, истовремено и *варош*, и *град*.

А ово некадашње пристаниште, како бележе сенђански историчари (између осталих и Светозар Радоњић), са старим именом *Синђарев*, насеље је на надморској висини од 82 м, настало још у давној прошлости, на једном полуострву некадашњег језера, које се, у давним временима, тек када се Тиса повукла у сталније корито, могло засновати као трајнија насеобина. Готово да је Раичковић, закорачивши у ову средину, својим тада детињим пресентиментом то већ знао, описавши приспеће у ову луку безмало као причу о панонској Атлантиди, али и о магичним круговима који су надилазили праволинијске изломљене линије улица, са цедуље његовог оца, поставши својеврсна будућа „заробљеност” песника појасевима ове необичне загонетке коју су чинили паланка – варош – град, а која му се од првог часа указала као судбинска. Већ на првим страницама *Злајине преде* стоји: „...као да смо се зауставили на последњој станици у свемиру и да се одавде и нема куда даље.” То осећање остаће трајно уписано и у другим етапама песниковог животног путовања, оне необичне празнине, која налаже да се опипају њени зидови, и размакну, одагнају, да се сваким погледом потврди неко ново откриће, а сваким кораком испише нова мисао и ново сазнање – порив који ће касније исказати и многи његови стихови. Па и ови: „... Ево // Како ме неки сасвим непознати живот / Као дете за руку / Изводи на празно место. // И ту оставља. // Да гледам / И трепћем / И да се чудим / Из каквог ли сам света изашао / У какав ушао („Празно место”, *Стихови из Дневника 1985–1990*, Матица српска, Нови Сад, 1990).

Непозната станица у свемиру разоткривала је своје унутрашње биће, напоредно са оним које се отварало и у дечаку-луталици и истраживачу ове луке: „...обистињавало се оно што сам наслућивао: отпочињао је неки другачији, тежи, али и слободнији живот, за какав до сада нисам знао.”

Јер, Раичковић ће, заправо, тај други живот заснивати све више у себи.

У првој ноћи проведеној у сенћанском неудобном хотелу, у којем су се одвијали и радови његовог преуређења, у соби са родитељима, братом, и сестром, у ритму очевог дисања и у узбуђеној несаници, из додира са једном рупицом на јоргану, као малим безданом, оглашавале су се у њему, уз треперење танке светлости и одблеска уличних детаља, успомене на стари, управо напуштени град: „А оне су у том тренутку биле цео мој мали, опнасти живот, који се као откачен од мене, лелујао независно и далеко од ове собе, у једном узвишеном и напуштеном простору за који сам једино истински и знао.”

„Имао сам свега седам година”, пише Раичковић. „Први пут сам осетио бол који није био изазван никаквим ударцем, падом, болешћу или увредом: долазио је сам од себе, из свих видљивих и наслућених ствари којима сам био окружен.

Нисам ни слутио те ноћи да ће ствари у новом граду, убрзо, почети да по-примају и неке сасвим другачије боје.”

Глоцрт луке, пристаништа у нигдини, обележаваће постепено, све потпуније, мапа песникових открића града у свакој од његових микроновела, исписаних по закону кругова, који су се, као и његов видокруг, непрекидно мењали, и ширили, а откривалачка лутања све дубље похрањивали у *унутрашњој луци* – у којој се рађала првина доживљаја, неизмерна слобода пловидбе, претворена у картографију меморије, и преведена у зачетак лирског писма.

Јер „са неколико звезда у глави, које су се при сваком мом одсечнијем кораку осипале на своје још ситније делове – на боцкаву звездану прашину од које сам био готово обневидео”, први пут, чини се, овај дечак-дошљак, пристиже у један доскора и њему самоме непознат, унутрашњи свет. И кад много доцније говори о томе да „није угледао света” и Сенти, а да „многи сматрају да је ова мирна варош на нашем панонском северу – мој завичај”, Раичковић им даје за право: „У неку руку, мислим да с правом тако и замишљају”, додајући при том: „Заправо Сента је мој литерарни завичај” (монографија *Стиван Раичковић*).

Из те прашине рађа се и оно озвездано небо над ноћним травњаком покрај тамног дрвореда Живинских пијаца (идентични текстови „Догађај у травњаку”, *Један мојући животи*; књига *Мале њрозе*, одељак „Ното poeticus”; „Прво откриће”, монографија *Стиван Раичковић*), које ће своју јасност и пуноћу добити управо као основни стваралачки концепт, и трајно осећање његовог буђења, и обнављања, у тајновитим, неомеђеним просторима себе самог: квадратура круга – мали правоугаони травњак, изгубљен у безграничном озве-

зданом пространству неба, једне ноћи која је била прва потврда освојене самоће, међу травама: „Осећао сам се сићушним пред тим треперавим амбисом, час недокучивим *смислом*, час опасним хаосом – у који је први пут била уплетена моја беспомоћна (дотад само у дубини мене шћућурена) мисао. Чини ми се да је то била моја прва *исма*, коју сам – за разлику од оних каснијих које сам и написао – доживео апсолутно читавим својим бићем... и одатле је све кренуло.”

Иста прашина саздала је у Раичковића и стваралачки појам *златне греде*: „Читаво ово дуго време од неколико деценија писац је у ствари трагао за подршком – неком врстом верификације – свом властитом поимању термина *златна греда*, под чијим се, готово магијским, симболичним појмом, у једном давном тренутку (око 1955. године), зачео и остварио гро његовог рукописа из истоимене старе фасцикле.”

Тако је овај „магијски” појам одредио, и за будућа времена, песников доживљај ослонца, трајног места посвећености унутарњим просторима, стваралачке самоће, која преображава видљиви свет у контуре нове видљивости, на прагу имагинарног, али свакад интимног, са осећањем увек новог – све до обелодањујућег а скривеног открића – оне неухватљиве и танане међе између хаоса и смисла, заборава и памћења, која ће усмерити прва и чини се заувек у себи рашчитана стваралачка усмерења овог песника: „Јер он се све до поновног открића своје старе фасцикле под именом *Златна греда*”, како стоји у уводнику ове књиге – у том дугом међувремену „и у свем своме литерарном послу и у свим својим мислима – опсесивно бавио једино поезијом коју је као *прво* у свом животу још одавно и пре свих осталих преокупација био изабрао.”

Златна греда, тај појам уврежен у колективном памћењу града, као последња линија одбране пред поплавама, будући да представља „узвишено место у равници” преко којег вода не може прећи, тако постаје посебни заштитни знак, који последњи „заштићени период” песниковог живота, непосредно пред почетак ратних година, у свом „магијском” значењу и аутопоетичком поимању Стевана Раичковића, претвара у чувара првих, најдрагоценијих сећања, што дословно значење „узвишеног места” у равници – и у деценији након рата, када је започео сређивање белешки из своје фасцикле – преводи у напор да се тим радом сачува а да се он сам сети „бар нечега што му се чинило узвишеним у његовом животу”, а што је и након година проведених у Сенти, оживљавало успомене на ову улицу, и ово име.